

УДК 811. 161. 2 ' 42

Ярослав Яремко

## КОНЦЕПТ «ЦІЛОГО ЧОЛОВІКА» В МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

*У статті на основі когнітивно-дискурсного підходу окреслено вербальну модель «цілого чоловіка» в художній мові Івана Франка у зв'язку з індивідуальною мовною картиною світу письменника.*

**Ключові слова:** Іван Франко, дискурс, концепт, концептосфера Івана Франка.

*The present article analyzes the structure of "the whole man" in Ivan Franko's vision on the basis of cognitive-discursive approach. One of the central questions of the research is to outline the content of this idea, the architectonics of the model of "the whole man", its relationship with an axiology of a national language personality.*

**Keywords:** Ivan Franko, discourse, concept, conceptsphere of Ivan Franko.

У поглядах на багатогранну постать І. Франка сформувалася низка полярних визначень-характеристик (відомих і не дуже, стереотипних і контраверсійних) на зразок *Франко-революціонер – Франко-еволюціонер, Франко-Каменяр – Франко не каменяр* [Гундорова 1996]; *Пророк у своїй Вітчизні* [Грицак 2006] як антитеза до вислову «*нема пророка у своїй Вітчизні*» та ін. Вони, залежно від інтерпретаційної оптики, більшою чи меншою мірою відбивають чи, навпаки, деформують суть місткого і глибинного Франкового самоозначення: «Я син народа, що вгору йде...» [Франко 1976, 2: 186]. У цьому безупинному русі поета, що називав себе «*semper tiro*», тобто «завжди учень», у його постійному еволюціонуванні – феномен багатогранності Франкового таланту, загадкової невловимості його постаті. Він слідом за Г. Сковородою міг би сказати: «Світ ловив мене, але не спіймав» [Сковорода 2002 : 12].

Така думка щодо Франка може видатись парадоксальною, бо важко знайти мислителя, який би так всебічно, в різних іпостасях – як поет, драматург, критик, етнограф, історик – відкривав світ для себе і був таким же відкритим для світу. Тож ідея «цілого чоловіка», яку сповідував

І. Франко, органічно поєднана з його концептосферою, з його непростю (аж до самозаперечення) дорогою «до себе». Пізнання цієї дороги було і залишається притягальним для різних парадигм людинознавства, зокрема для когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, підвалини яких в українському мовознавстві закладав якраз І. Франко. Окреслити зміст цієї ідеї, архітектоніку моделі «цілого чоловіка», її зв'язок з концептосферою мислителя і є завданням пропонованої розвідки.

Семантичний обсяг «цілого чоловіка» потрібно розкривати в координатах людської діяльності, яка має два основні вектори – когнітивний і комунікативний, що співвідносяться з відповідними рівнями концепту – когнітивним і вербально-семантичним. При цьому недооцінюється мотиваційний аспект діяльності, який пов'язаний з базовим рівнем концепту – прагматико-мотиваційним (потреби, інтенції, цілі, мотиви). Адже першопричиною життєво необхідної кожній людині комунікації є якраз потреби самої людини як істоти соціальної.

Осердям Франкового гуманістичного світогляду був ідеал гармонійно розвинутої людини, у якій «дух і тіло – одно суть» [Франко 1986, 45 : 189]. Такий методологічний підхід концептуально представлений у колоритному художньому портреті «цілого чоловіка»:

*Лиш хто любить, терпить,  
В кім надія ще лік,  
Кого бій ще манить,  
Людське горе смутить,  
А добро веселить –  
Той цілий чоловік [Франко 1976, 1 : 29].*

«Цілий чоловік» І. Франка діє у конкретних суспільно-політичних умовах, намагаючись знайти адекватні відповіді на виклики часу. Бо так якось складалась українська історія, що часто набувала актуального звучання відома Маланюківська сентенція: «Як в нації вождів нема, тоді вожді її – поети». У контексті тогочасної української політичної дійсності, де, за характеристикою І. Франка, було «так мало [...] справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму,

двоєдушності й пихи» [Франко 1981, 31 : 30], важливо було відновити у свідомості втомленої бездержавністю нації концепти *віри в себе, боротьби й свободи*, дати їй ті етноментальні орієнтири, які б сформували нову модель поведінки українця – як «хозяїна домовитого» [Франко 1976, 5: 214].

Свобода – це прерогатива мислячих і діяльних. Тому на етапі націєтворення «головне завдання писателя, – наголошував І. Франко, – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки». Звідси – й переакцентація функцій (з естетичної – на ментальну) його поетичного слова, мислетворче ядро якого набувало виразного націєтворчого вектору:

*Ти, розуме-бистроуме,  
Порви нута віковій,  
Що скували думку людську* [Франко 1976, 1 : 33].

Коли І. Франко розпочинав свою діяльність (сімдесяті роки ХІХ ст.), «політична зрілість нашого народу в Галичині, – за оцінкою В. Сімовича, – була тоді дуже мізерна. [...] Світогляд неширокий, думки заскорузли» [Сімович 2005 : 19]. Звісна річ, дуже непросто було прищепити цінність свободи у свідомості такого соціуму, до того ж соціально зредукованого (переважно селянського). Його концептосфера із зрозумілих причин була когнітивно одноплановою і архаїчною. Водночас на формування внутрішнього світу нечисленної й нібито освіченої української інтелігенції негативно впливали комплекси малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) і безмірної лояльності до чужої влади. Як результат, «в Україні довго панувала благодушна атмосфера мирних гречкосіїв, надії, що чужа влада здобріє, змилюється і сама дасть людям свободу і справедливість» [Баган 2003 : 6]. І. Франко як прозорливий аналітик розумів ілюзорність таких сподівань, які аж ніяк не сприяли насущним потребам націє- і державотворення. Тож, напередодні «великого моменту» [Франко 2001 : 44] важливо було створити запит на якісно інший тип поведінки української людини – критично мислячої, волелюбною і

дієвої. Як показав подальший розвиток подій, такий тип «цілого чоловіка» в особі «Січового стрілецтва» народився навіть швидше, ніж Франко передбачав, – «поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285].

Та для того, щоб змінився тип поведінки, слід було модернізувати, якісно оновити спосіб мислення провідної верстви українства: викристалізувати у його свідомості прагнення бути вільним («у народів вольних колі») [Франко 1976, 5: 214]. Адже це природний іманентний стан, природний спосіб буття людини, звичайно, у «рідній хаті» [Франко 2001: 23] – власній державі. Лише відновивши своє національне буття в цій історично успадкованій «хаті» («в нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась») [Франко 2001: 46]), людина ментально доросте до себе. Якраз до стану внутрішньої свободи («пряmostояння», як сказав би В. Стус) цей народ повинні повернути звернені до нього риторичні запитання з анафоричним «Невже»:

*Невже тобі на таблицях залізних  
Записано в сусідів бути гноєм,  
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?  
Невже повік уділом буде твоїм  
Укрита злість, облудлива покірність  
Усякому, хто зрадою й розбоєм  
Тебе скував і заприсяг на вірність?* [Франко 1976 : 212]

Проста і очевидна істина нагадує: за державність треба боротися. Боротьба виступає як альтернатива зневірі, наріканням на важку долю, які так властиві сентиментальній національній вдачі і часто нагадують про себе і сьогодні. У візії Франка єдиний спосіб покращити долю –

*Не ридать, а добувати,  
Хоч синам, як не собі,  
Кращу долю в боротьбі* [Франко 1976, 1 : 24].

Такими мотивами керується «вічний революціонер» – художня іпостась «цілого чоловіка». До тих, у кого виникає дилема – «Йти в небезпечний бій / Чи гнутись плазом» [Франко 1976, 1: 89], поет звертається з дружнім закликком: «Друже сердечний мій, ходімо разом» [Франко 1976, 1: 89].

Наведені приклади засвідчують, що слово в дискурсі, а саме у соціально-політичному контексті набуває тих смислових конотацій, які не мають лексикографічного вияву. Філософія боротьби, яку сповідує «цілий чоловік» Франка, була альтернативою також іншим живучим психоментальним комплексам – «хатаскрайності» чи «якось-то буде» [Франко 1976, 1: 101].

Людина, яка стає на шлях боротьби за національну ідею, мабуть, менше за все переймається особистим комфортом, сказати б, себевлаштуванням у соціальному світі. Ця ідея не була чимось ефемерним для Франкових «Каменярів», у яких впізнаємо найбільш свідому частину українства – інтелігенцію. Каменярі – це ще одна іпостась художнього втілення концепції «цілого чоловіка». Поява цих аристократів духу в українському художньому дискурсі збагатила не просто художню картину світу – вона суттєво вплинула на відновлення автентичних смислів в українській етноментальності, явивши у героях-каменярах зразки «справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові» [Франко 1981, 31 : 31]. Це щось значно більше, ніж самореалізація у згаданій вище концепції мотивації А. Маслоу. Могутністю своєї віри ці будівничі нового світу підводять адресата до висновку: скала бездержавності не фатальна, не вічна, а тому пора «сеєю скалу розбить» [Франко 1976, 1 : 66].

Заглиблення у художній текст як необхідна умова когнітивно-дискурсивного підходу дозволяє виявити ті «слова, що мають додаткове смислове навантаження, оточені конотативним ореолом і нерідко одержують символічну функцію» [Арутюнова 1999: 65]. Таким семантично-містким словом є *каменярі*. У лексикографічному аспекті ця лексема охоплює три лексико-семантичні варіанти, пов'язані домінантною семою «робітник»: 1. «Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом». 2. «Робітник, що обтесує каміння». 3. «розм., рідко. Фахівець, майстер мурування» [СУМ IV: 82]. Лексикографічне тлумачення є складовою психологічно реального (психолінгвістичного) значення, актуалізовані семантичні компоненти якого об'єднують додаткові значення, асоціативні аксіологічні та ін. ядерні чи периферійні ознаки.

Вияв такої смислової конфігурації уможливить наблизитись до розуміння змісту цінностей каменярів, а через них – до духовно спорідненого «цілого чоловіка».

У суспільно-політичному контексті *каменярі* набули нових семантичних варіантів: це і самовіддані борці за «нове життя, добро нове» у світі; і справжні громадяни батьківщини, які «в одну громаду скуті святою думкою»; і жертовні альтруїсти, які усвідомлювали свою приреченість, та «молота ніхто із рук не випускав» [Франко 1976, 1 : 66]:

*І кожний з нас те знав, що слави нам не буде,  
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,  
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,  
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,  
Як наші кості тут під нею зогниють* [Франко 1976, 1: 68].

Спосіб мислення і поведінки каменярів символізує того «цілого чоловіка», того Великого Каменяря, яким був сам Франко. За оцінкою М. Рильського, у збірнику «З вершин і низин», до якого входять і «Вічний революціонер», і «Каменярі», І. Франко стає перед нами насамперед як громадянин і боєць [Рильський 1956, 3: 270]. Мислити категоріями боротьби заради людського добра, дихати боротьбою, перебувати у ній – то перманентний стан душі «цілого чоловіка». Тому образ каменярів є органічним для внутрішнього єства поета.

Високими духовними мотивами керувався поет у житті – ці ж мотиви стали провідними у його творчості. Ідея гуманізму домінує у таких його поемах, як «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Святий Валентій», «По-людськи», у притчах і легендах. Таким було життєве і творче кредо мислителя – «щоб душа твору була частиною моєї душі». Чи багато знайдеться у світовій літературі письменників, у яких так органічно було б поєднане Я-поета і Я-ліричного героя, життєва дорога і творча? І. Франко створив такий синтез, і в цьому теж проявилася цілісність його особистості.

Ідея-образ «цілого чоловіка» вражає своєю багатогранністю. Він живий, як і сам Франко, який попри всі «дні журби», яких не пожаліла для нього доля, любив життя у всіх його проявах: і коли «лупав скалу» бездержавності, і коли зазнавав «сирітства духового», і коли йому «тричі [...]

являлася любов». Стоїчно витримуючи удари долі, він не ремствував: «Я не жалуюсь на тебе, доле» – навпаки, чуємо піднесено життєлюбне: «Я буду жити, бо я хочу жити» [Франко 1976, 1: 87].

Обставини бездержавності України спонукали І. Франка витворити своєю науковою, письменницькою, громадянською діяльністю такий новітній тип особистості – «цілого чоловіка», без якого було неможливе відновлення власної державності. Цьому мало сприяти утвердження у національній свідомості таких націєтворчих концептів, як *боротьба, свобода, Україна, обов'язок* та ін. Як показують спостереження, у всіх модифікаціях Франкової когнітивної картини світу, пов'язаних зі світоглядною еволюцією письменника, інваріантним концептом залишався *національний ідеал*. Він був провідним на шляху перетворення етносу в націю.

*Кожен думай, що на тобі  
мільйонів стан стоїть,  
що за долю мільйонів  
мусиш дати ти одвіт* [Франко 2001: 45].

Цей імператив був органічним для І.Франка, який життям і творчістю (науковою, публіцистичною, художньою) утверджував і утвердив ідею концептуальної особистості – «цілого чоловіка». Зважаючи на автобіографізм творчості письменника, межа між автором і створеним ним образом «цілого чоловіка» справді умовна: він весь був у народі, а народ – у ньому.

*Арутюнова Н.* Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. / Н. Арутюнова. – М.: Язык русской культуры, 1999. – 896 с.

*Баган О.* Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості / О. Баган // Іван Франко у школі: Збірник науково-методичних праць / Ред. кол. М. Гуняк (гол. ред.), Л. Гулевич, О. Баган та ін. – Вип. 1. – Дрогобич, 2003.

*Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота / Я. Грицак. – К.: Критика, 2006. – 631 с.

*Гундорова Т.* Франко – не Каменяр / Т. Гундорова. – Мельборн: Університет ім. Монаша, 1996. – 152 с.

*Рильський М.* Твори: У трьох томах / М. Рильський. – К., 1956. – Т.3. – С. 270.

*Сімович В.* Іван Франко. Його життя і діяльність / В. Сімович // Франкіана Василя Сімовича / Упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. – Львів, 2005. – 234 с.

*Сковорода Г.* Розмова про істинне щастя / Г. Сковорода / Пер. укр. мовою, прим. В.О. Шевчука. – Х.: Прапор, 2002. – 280 с.

*Франко І.* Зібрання творів: У 50-т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976 – 1986. – К., 1976.

Франко в школі: Збірник науково-методичних праць. – Дрогобич: Коло, 2003. – Випуск 1. – С. 235–240.

*Франко І.Я.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. – Львів: Каменярь, 2001.

## REFERENCES

Arutiunova, N. (1999). Yazyk u myg cheloveka. – 2-e yzd., yspr. Moskva: Yazyk russkoi kultury. (in Russian)

Bahan, O. (2003). Svitohliadna evoliutsiia Ivana Franka yak kliuch do rozuminnia yoho tvorchosti. In: Ivan Franko u shkoli. / Red. kol. M. Huniak (hol. red.), L. Hulevych, O. Bahan ta in. Vyp. 1. Drohobych. (in Ukrainian)

Hrytsak, Ia. (2006). Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota. Kyiv: Krytyka. (in Ukrainian)

Hundorova, T. (1996). Franko – ne Kameniar. Melborn: Universytet im. Monasha. (in Ukrainian)

Ryl'skyi, M. (1956). Tvory u trokh tomakh. Vol. 3, p. 270. Kyiv. (in Ukrainian)

Simovych, V. (2005). Ivan Franko. Yoho zhyttia i diialnist In: Frankiana Vasyliia Simovycha / Uporiad., przedmova ta prymit. M. Bilous i Z. Terlaka. Lviv. (in Ukrainian)

Skovoroda, H. (2002). Rozmova pro istynne shchastia / Per. ukr. movoiu, prym. V.O. Shevchuka. Kharkiv: Prapor. (in Ukrainian)

Franko, I. (1976-1986). Zibrannia tvoriv: U 50-t. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

Franko v shkoli (2003). Zbirnyk naukovo-metodychnykh prats. Vypusk 1, pp. 235–240. Drohobych: Kolo. (in Ukrainian)

Franko, I.Ia. (2001). Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.; Uporiad. Z.T. Franko, M.R. Vasylenko. Lviv: Kameniar. (in Ukrainian)



Yaroslav Yaremko

## CONCEPT "THE WHOLE MAN" IN THE ARTISTIC SPEECH OF IVAN FRANKO

A series of polar definitions characteristics (known and unknown, stereotypical and controversial) has formed in the views of the versatile figure of Ivan Franko, such as: Franko–revolutionary, Franko–evolutionary, Franko–stonecutter, Franko–not a stonecutter, a prophet in his own Motherland as the antithesis to the statement "there is no prophet in his own Motherland", etc. They, depending on interpretative optics, more or less, reflect or, conversely, deform the essence of the spacious and deep Franko's self-determination: "I am the son of the nation that goes up...". The phenomenon of Franko's many-sided talent, mysterious elusiveness of his personality is in this continuous movement of the poet that called himself "semper tiro", that means "a lifelong pupil".

*The object of the scientific exploration* is the conceptualization of the model of "the whole man" in the discourse of Ivan Franko.

*The aim of our research* is to outline the content of this idea, the architectonics of the model of "the whole man", its relationship with an axiology of a national language personality. He could say immediately after Hryhorii Skovoroda: "The world was catching me but didn't catch". This opinion about Ivan Franko may seem paradoxical because it is difficult to find a thinker who would so thoroughly, in various guises – as a poet, playwright, critic, ethnographer, historian – discover the world for himself and be also open to the world.

That's why, the idea of "the whole man", which Ivan Franko professed, is organically connected with his conceptsphere, with his difficult (up to the self-denial) way "to himself". The cognition of this way has been and remains attractive for different paradigms of humanity, especially for psycholinguistics, cognitive linguistics, theory of communication, the foundations of which in the Ukrainian linguistics are laid by Ivan Franko. The semantic amount of "the whole man" has to be discovered, of course, through the coordinates of his cognitive communicative activities. However, the root cause of communication (that is vital to every person) is just the needs of a person as a social being.

Статтю отримано 14.09.2016